

Norbert OSTROWSKI

Poznanės Adomo Mickevičiaus universitetas

ETIMOLOGIJOS SMULKMENOS (LA. *vaīgs* ‘VEIDAS; SKRUOSTAS’ IR LIE. *áušti* / LA. *aūksts* ‘ŠALTAS’)

1. La. *vaīgs* ‘skruostas; arch. veidas’

Endzelynas (ME 4, 435) la. *vaīgs* ‘skruostas; veidas’ siejo su slov. *věg* ‘gebogen’, o kaip paralelę pasiūlė vok. *Wange* ‘skruostas’, kuris, atrodytų, yra tos pačios šaknies, kaip s. ang. *wac* ‘weich, biegsam’ ir s. isl. *veikia* ‘biegen’. Tačiau šita etimologija kelia abejonių:

1) vok. *Wange* iš tikrųjų yra žodis be etimologijos, žr. Kluge-Seebold 1995, 874 – „Herkunft unklar“;

2) neradau jokios kitos kalbos, kur žodis reikšme ‘veidas; skruostas’ būtų etimologiškai siejamas su ‘vaipytis, išsiviepti, daryti grimasą’, plg. Buck 1949, 216; Mallory, Adams 2006, 174–175.

Todėl semantikos atžvilgiu Endzelyno etimologija nepriimtina.

La. *vaīgs* ‘veidas’ paliudytas jau senuosiuose latvių kalbos tekstuose, plg. Reitero *Eine Übersetzungprobe* (1675):

Tōw nā buß but zittu Deewu preekſcha mana Waiga. (3, 9–10)¹

ir *Evangelia toto anno* (1753):

fze es ſyutu Engieli munu prikſz waygu towu, kotrys ſatayſis čeli tōwu pret tiewim. (3,10–12)²

Daugiau pavyzdžių žr. ME 4, 435.

Reikšmė ‘veidas’ turinčios lekšemos dažnai nurodo etimologinį ryšį su regėjimu, akimis, pvz., s. ind. *prátikam* ‘Oberfläche, Gestalt, Antlitz’ < **proti-h₃k^w*-. **h₃k^w*- yra **h₃ek^w*- (> pvz., lie. *akis*) nykstamasis laipsnis (EWA 2, 177). Kiti pavyzdžiai: lie. *vėidas*, la. *vieds* ‘veidas’ iš ide. **weid-* ‘erblicken’, plg. la. *viedēt* ‘matyti’, la. *pa-viedēt* ‘pavydėti’, lie. *pavydėti*, vok. *sehen* : *Geſicht* ‘veidas’ (LIV, 606–608; Fraenkel 1962–1965, 1212–1213; Karulis 1992, 521; Smoczyński 2007, 727–728). Daugiau pavyzdžių žr. Buck

¹ Žr. www.ailab.lv/senie (*Latviešu valodas seno tekstu korpus*).

² Žr. www.ailab.lv/senie (*Latviešu valodas seno tekstu korpus*) ir EvTA.

1949, 216. Paminėtos paralelės reikalauja, kad apsvarstytime dar vieną galimybę, jog ir la. *vaigs* gali būti siejamas su ‘matymu, regėjimu’, o tiksliau sakant – su aptarta šaknimi **weid-* / **woid-*. Suponuojų raidą *vaid-ga-s > *vaid-gs > *vaîgs*. Balsiui /a/ iškritus, naujai atsiradusi grupė RTKS turėjo būti redukuota, kadangi latvių kalboje tokio tipo junginiai netoleruojami³. Tarp implozinių 4 priebalsių grupių latvių kalboje aptinkama: RTRS (pvz., *jautrs, gands*), RSKS (pvz., *laisks*), RSTS (pvz., *iegansts*), KSRS (pvz., *liksms*), KSTS (pvz., *raksts*), RKTS (pvz., *saukts* nuo *saukt*), bet nesurandu nė vieno *RTKS (*vaidgs) pavyzdžio. Tarp implozinių 3 priebalsių grupių latvių kalboje aptinkama ir RKS grupė (pvz., *lauks, kauks, brangs, laiks, vaigs*), kurią atitinka eksplozinė SKR grupė (pvz., *skreju*). Todėl rodo, kad keitimas *RTKS > RKS yra priimtinas turint omenyje tai, kad visą procesą nulėmė latvių kalbos fonotaktika.

Suponuojama latvių kalbai lytis **vaid-* tiksliai atitinka lie. *vaîdas* ‘išvaizda, paveikslas; ženklas’, plg. ‘*zinklas / waydas – obraz / Imago, effigies, forma (...)*’ (SD³, 234); *weydas / waydas – postawa zwierzchnia / Species (...) & comptura corporis*’ (SD³, 332). Reikšmės kitimas ‘veidas’ > ‘skruostas’ yra metonimijos *pars pro toto* atvejis, kurį galima sugretinti su lenkų kalbos *policzek* ‘skruostas’ < *pól* ‘pusė’ + *lico* ‘veidas’ – pažodžiui ‘pusė veido’. Dėl raidos ‘veidas’ / ‘išvaizda’ > ‘skruostas’, plg. dar lie. *veidas* ‘skruostas’ (LKŽ 18, 504–505), s. sl. *obraz* ‘išvaizda, pavidalas, ženklas’ šalia bulg., sr.–kr. *obraz* ‘veidas, skruostas’.

Atskiro komentaro reikalauja paslaptingas –g– elementas. Randame jį nedidelėje lietuvių ir latvių žodžių grupėje, pvz.: *padárgas* ‘įrankis, padarynė’ (: *pádaras* ‘darbas, veiksmas’ / *padarýti*), *eigà* (: *eiti*), *mēdžiaga* ‘medis, malka’ DP 577.35 / la. *medega* ‘Nutzholz’ (: s. lie. *mēdžias* ‘medis; miškas’), *žmogùs* (: *žmónės*), *mergà* / s. pr. *mergo* (: s. ind. *marya-* ‘Jüngling’), la. *dzīga* ‘Leben’ (: la. *dzît*, lie. *gýti*), la. *dardadze* ‘Regenbogen’ (: *dards* ‘scheckig’) ir kt. (Skardžius 1996[1943], 102–105; Otrębski 1965, 296–299; Endzelin 1922, 271). Kaip matyti, funkcijos atžvilgiu tai labai nevienalytė grupė, o –g– greičiausiai turi daugiau negu vieną kilmės šaltinį. Dabar galima čia prirašyti ir la. *vaîgs*.

Pasiūlyta etimologija, be to, atveria la. neiginio *nav* < s. la. *navaid* / *nevaid* < *nevaida* / *nevaidās* aiškinimo naują perspektyvą. Dėl lyties *nevaida*, ji paliudyta senuosiuose tekstuose, plg.:

Tad tu šwehtigs buhši/ jo teem newaida tew ko maksahrt/ jo tas tew atkal taps atdohts to

³ R = sonantas, T = sprogstamasis dantinis prieb., K = sprogstamasis veliarinis prieb., S = pučiamasis prieb.

Taišno Augšcham=Zelšchanas=Laika^ (JT 1685, Lk 14,14)⁴.

Endzelyno (1922, 557)⁵ nuomone, *-void(a)* yra „galbūt“ („vielleicht“) seno perfekto **woyd-e* ‘žino’ pėdsakas. Kaip savarankiška dalelytė *void* paliudytas sakiniuose: *Ne tai void pirktu svārku, ne ...* ‘weder hat sie einen gekauften Rock, noch ...’ ir *vai tad tam cilōķkam void ar jel maz prāts iekšā?* ‘Besitzt denn der Mensch auch nur ein wenig Verstand’ (Endzelin 1922, 557).

Rodos, galimas ir kitoks nei „perfektinis“ aiškinimas. Dažnai neiginys gali būti sustiprinamas (ang. *reinforced*), pvz., pranc. *ne pas* (: *pas* ‘žingsnis’)⁶, vok. *nicht* < *ni-wiht* (Kluge-Seebold 1995, 587) : vva. *wiht* ‘geschöpf, wesen, ding, etwas’ (Lexer 1992, 321), ang. *not* < *naught / nought* < s. ang. *nāwiht*, pažodžiui ‘no whit’ / ‘nė trupinėlio’ (Klein 1966, 1031). Niekas netrukdo daryti prielaidą, kad ir la. *ne-voida* yra sustiprinimo atvejis, o *-voida* yra **void-s* kilmininko forma, plg. ir šiuolaikinę kilmininko vartoseną egzistenciniuose sakiniuose po *nav* negacijos, pvz., *man nav naudas*.

Kyla dar vienas klausimas. Kokią tiksliai reikšmę turėjo *-voida* junginyje *ne-voida*? Kaip rodo s. sl. *obrazb* ‘išvaizda; pavidalas; paveikslas; **ženklas / dēmė / apgamas**’ ir s. lie. *zinklas / waydas – obraz / Imago, effigies, forma* (...)’ (SD³, 234), žodžiai, reiškiantys ‘išvaizda, paveikslas’, kartais gali reikšti ir ‘ženklas, žymė’. Tokiu atveju galėtume rekonstruoti *ne-voida* etimologinę reikšmę kaip ‘ne žīmes’, plg. *viņš nuo pils neatradis ne žīmes* (ME 4, 734). Aišku, įrodyti šio teiginio negalima, bet galbūt kruopštesnė senųjų tekstų ir dainų analizė patvirtintų (arba nepatvirtintų) čia iškeltą mintį.

2. Lie. *áušti, áušta, áušo* / la. *aũksts* ‘šaltas’

Lie. *áušti* ir la. *aũksts* ‘šaltas’ etimologiškai siejami su lie. *vēsūs* ir la. *vēss*, o šie – su ide. **h₂weh₁-* ‘wehen’: s. gr. ἄη-μι ‘pučiu’, ved. *vā-ti* ‘wehen’, lie. *vėjas*, s. lie. *vėja* ‘pučia’, s. sl. *vějō, vėjati* ‘pūsti’ (Fraenkel 1962–1965, 27; Karulis 1992, 88). Šitas sulyginimas, nors iš principo teisingas, reikalauja patikslinimo.

La. *aũksts* tęstinė priegaidė garantuoja, kad lie. *áušti* tvirtapradė priegaidė siekia baltų prokalbės laikus ir Smoczyński o abejonės (2007, 36) dėl jos pirmykščio pobūdžio yra nepagrįstos. Siejimas su *vēsūs* ir *vėjas* suponuoja, kad lie. *áuš-ti* išsirutuliojo iš ankstesnio **h₂weh₁-s-*, iš kurio toliau **áuš-ti* > *áuš-ti*.

⁴ Žr. www.ailab.lv/senie (*Latviešu valodas seno tekstu korpuss*).

⁵ Pasinaudojau vokiška Endzelyno gramatikos versija, nes vėlesnis latviškas vertimas yra man neprieinamas.

⁶ Senuosiuose pranc. kalbos tekstuose negaciją *ne* galėjo sustiprinti ir kiti žodžiai: *point* ‘taškas’, *gote* ‘lašas’, *amende* ‘migdolas’ ir kt. (Hopper, Traugott 1997, 115).

Kitimas **áus-ti* > *áuš-ti* primena **ausra* > *aušrà* ir **vetusas* > *vėtušas* ‘senas’, plg. lo. *vetus* ‘senas’. Sulyginimas *áuš-ti* < **h₂ewh₁-s-* su *vė-s-ùs* < **h₂weh₁-s-* veda prie išvados, kad pora *áuš-ti* : *vė-s-ùs* yra vad. „Schwebeablaut“ pavyzdys. Apie „Schwebeablautą“ **deiw-* : **dyew-* pagrindu įdomiai rašė Clackson 2007, 74:

This apparent fluctuation of the full-grade vowel position is termed *schwebeablaut*, and does not affect all roots; some, such as the root **leik^w-* ‘leave’, never show this alternation. It has sometimes been assumed that the alternation between **deiw-* and **dyew-* can be explained if an earlier form of the root **deyew-* is reconstructed, with later syncope of one of the vowels. However, it seems more likely that *schwebeablaut* is in fact an illusion caused by the comparative method’s inability to separate out different chronological stages of the parent language. For the root **dyew-* / **deiw-*, it is anachronistic to reconstruct both ablaut forms for the same synchronic stage of the parent language. Rather the original form of the root was **dyew-* with zero-grade **diw-*. At a later stage in PIE the zero-grade **diw-* became the basis for a new full-grade **deiw-* on the model of other roots which showed ablaut **CiC-* / **CeIC-*, such as **leik^w-*.

Nesigilindamas į **deiw-* atsiradimo analizę, – **deiw-* gali priklausyti *vrddhi* tipui, – aš taip pat pritariu prieš tai pateiktai nuomonei, kad „Schwebeablaut“ yra „an illusion caused by the comparative method’s inability to separate out different chronological stages of the parent language“. Dėl to, kad lie. *áušti* ir la. *aũksts* trūksta tiesioginių atitikmenų kitose ide. kalbose, galima daryti išvadą, kad lytis **h₂ewh₁-s-*, kurią suponuoja *áuš-ti*, yra iš tikrųjų *stricte* baltiška inovacija. Dėl duomenų trūkumo negalime rekonstruoti morfologinių procesų, dėl kurių baltų kalbose atsirado inovacija *áuš-*, tačiau siejimas *áuš-ti* < **h₂ewh₁-s-* ir *vė-s-ùs* < **h₂weh₁-s-* viename chronologiniame lygmenyje neturi jokio pagrindo. Rekonstruktui **h₂ewh₁-s-* galime naudotis tiksliai „didaktiniais“ tikslais.

ON THE ETYMOLOGY OF LATV. *vaîgs* ‘CHEEK; FACE’ AND LITH. *áušti* ‘TO BE GETTING COLD’ / LATV. *aũksts* ‘COLD’

Summary

The paper consists of two parts. The first one presents the etymology of the Latv. *vaîgs* ‘cheek; arch. face’, that comes from **vaid-g-s* < **vaid-g-a-s*, where **vaid-* (cf. OLith. *vaîdas* ‘picture; sign’) is connected to IE **weid-* ‘erblicken’. The semantic change

'face' > 'cheek' is a case of *pars pro toto*, cf. Pol. *lico* 'face' and *policzek* 'cheek' < *pól* 'half' and *lico* 'face'. The second part explains the origin of the Lith. *áušti* 'to be getting cold' / Latv. *aūksts* 'cold' and their connection to Lith. *vėsūs* / Latv. *vēss* 'cool'. By transferring Lith. *áušti* / Latv. *aūksts* and Lith. *vėsūs* / Latv. *vēss* to the IE plane we get respectively **h₂ewh₁-s-* and **h₂weh₁-s-*, i.e. the case of the "Schwebeablaut". However, due to the lack of exact comparanda for Lith. *áušti* and Latv. *aūksts* in other IE languages we have to admit that both Lith. *áušti* and Latv. *aūksts* are Baltic innovations and the reconstruction **h₂ewh₁-s-* may be used only for "didactic" purposes.

LITERATŪRA

Buck Carl Darling 1949, *A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages. A contribution to the history of ideas*, Chicago, London: The University of Chicago Press.

Clackson James 2007, *Indo-European linguistics. An introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.

DP – *Postilla Catholica. Tái est: Ižguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir szwėtes per wissús metús. Per Kúnigą Mikaloiv Daukszą Kanoniką Médnikų... 1599*, in Jonas Palionis (red.), *Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai*, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Endzelin Jan 1922, *Lettische Grammatik*, Riga: Kommissionsverlag A. Gulbis.

EWA – Manfred Mayrhofer 1996, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen 2*, Heidelberg: Winter.

EvTA – Anna Stafecka (red.), *Evangelia toto anno 1753. Pirmā latgaliešu grāmata*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2004.

Fraenkel Ernst 1962–1965, *Litauisches etymologisches Wörterbuch 1–2*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, Heidelberg: Winter.

Hopper Paul J., Elizabeth Closs Traugott 1997, *Grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press.

Karulis Konstantīns 1992, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca 1–2*, Rīga: Avots.

Kluge-Seebold – Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage, bearbeitet von Elmar Seebold, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1999.

Klein Ernest 1966, *A comprehensive etymological dictionary of the English language*, Amsterdam, London, New York: Elsevier Publishing Company.

Lexer Matthias 1992, *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. Mit den Nachträgen von Ulrich Pretzel. 38., unveränderte Auflage, Stuttgart: S. Hirzel. Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft.

LIV – Helmut Rix (Hrsg.), *Lexikon der indogermanischen Verben*. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage, Wiesbaden: Reichert, 2001.

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas 1–20, Vilnius, 1968–2002.

Mallory James P., Douglas Q. Adams 2006, *The Oxford introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European world*, Oxford: Oxford University Press.

ME – K. Mūlenbacha *Latviešu valodas vārdnīca*, rediģējis, papildinājis, turpinājis (/ nobeidzis – 4) Jānis Endzelīns, 1–4, Rīga, 1923–32.

Otrębski Jan 1965, *Gramatyka języka litewskiego 2: Nauka o budowie wyrazów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

SD³ – *Dictionarium trium lingvarum, In usum Studiosae Iuventutis, Avctore (...) Constantino Szyrwid...* (1642), in Kazimieras Pakalka et al. (red.), *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1979.

Skardžius Pranas 1996[1943], *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija. Lietuvių kalbos institutas (= Idem, *Rinktiniai raštai* 1. Parengė Albertas Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996).

Smoczyński Wojciech 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Uniwersytet Wileński.

Norbert OSTROWSKI

Instytut Językoznawstwa

Zakład Baltologii

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

al. Niepodległości 4

PL-61-874 Poznań

Poland

[norbertas@poczta.onet.pl]